
SZOCIOGRÁFIAI-SZOCIOLÓGIAI
KUTATÁS
A KALANGYÁBAN

Megújuló kezdemények

A Kalangya kisebbségi irodalompolitikájának egyik tanulságos vetületét a folyóiratban közzétett szociográfiai-szociológiai dolgozatok alkotják. Számuk nem túl nagy, értékük sem, jórészt ugyanis megérzésekből, hangulatokból, bizonyítatlan „tényekből” sarjadtak, s nem érik el sem az irodalmi szociográfia, sem a tudományos dolgozatok színvonalát. Ennek ellenére foglalkoznunk kell velük, mert fontos adalékokat kínálnak mind a Kalangya fő törekvéseinek, mind pedig szépirodalmi eredményeinek és kudarcainak jobb megismeréséhez.

A szociográfiai, szociológiai és néprajzi kutatómunka szükségességének első s talán legangazsáltabb kalangyás hirdetője maga Szenteleky Kornél volt. A folyóirat indulása előtt, de később is egy sor cikkben tett kísérletet arra, hogy a magára hagyott jugoszláviai magyarság életének minél szerteágazóbb föltérképezése céljából megnyerje íróinkat a verselés és a novellairás mellett mutatkozó értelmiségi teendőik elvégzésére. E cikkek közül az *Új lehetőségek – új kötelességek* érdemel megkülönböztetett figyelmet, mivel nemcsak a sürgető feladatokat, de a cselekvés módozatait és formáit is meghatározza: „Mi verset és novellát írunk, nagy néha még regényt is, de a *folklor* éppoly kevésbé érdekli íróinkat, mint az itt élő népek egymásra gyakorolt hatása. (...) Lehet, hogy egy jól megírt ‚vajdasági’ regény többet használhat ebben a tekintetben, mint egy rosszul, tudományosan megírt biográfia, etnográfia, történelmi és szociográfiai beszámoló, mert az előbbit sok ezren olvashatják, míg az utóbbiakat csak százan...”¹

Ugyancsak 1933-ban Havas Károly is a vajdasági állapotok alapos megismerését szorgalmazza. „Meg kell már írni azt a könyvet, amely ennek a félmillió embernek az életproblémáival foglalkozik” – figyelmeztet, majd a vállalkozás előtt tornyosuló akadályok kapcsán mindenekeelőtt azt panaszolja föl, hogy „Nincsen semmi támpont, nincsen semmi segítőeszköz, egyáltalán nincsen semmi a világon. Semmi, ami kell ahhoz, hogy egy ilyen könyvet meg lehessen írni. Nincsenek meg az adatok, nincsen semmiféle statisztikánk.”² Mint ismeretes, a könyv végül mégis megszületett³, ám a Kalangya számaiban jószerével továbbra is csak a szociográfiai felmérés *igénye* volt eleven, az *eredmények* sorra elmaradtak. Érthető hát, hogy Szirmai Károly – aki egyrészt rezignáltan elveti a Szenteleky-féle „vajdasági” regény lehetőségét, meg lévén győződve róla, hogy a „színeket úgyis a jövő generációja fogja kitermelni, s nem mi, akik e tájon csak jöttmentek vagy vendégek vagyunk”⁴, másrészt pedig a falukutatást nem tudja megszervezni, talán nem is érzi

feladatának – egy harmadik megoldást keres: megkísérli aktivizálni a folyóirat olvasótáborát. Új rovatot indít, amelyben közreadna „minden olyan tárgyilagos közleményt, mely a kisebbségi magyar irodalmunkra vagy kultúr-életünkre vonatkozik. Nemcsak a szorosán vett irodalmi és kulturális kérdésekre gondolok, hanem életünk minden mozzanatát a magyar értelmiség megnyilatkozásán keresztül szeretnénk napirenden tartani. Szó lehet e rovat hasábjain gazdasági életünkről, gyermekeink neveléséről, általános oktatásügyekről, sajtónkról, színészetünkről, egyesületi életünkről, könyvtár-kérdésekről, egyszóval életünk minden közös megnyilvánulásáról.”⁵ Szirmai alkalmasint pótmegoldásnak szánta ezt a rovatot, hiszen a „magyar értelmiség”, az ügyvédek, orvosok, patikusok, hivatalnokok és más „középosztálybeliek” vékony rétege, melyre támaszkodni kívánt, a vajdasági magyarság életének csak egyik – s korántsem legszámottevőbb – vetületét dokumentálhatta volna több-kevesebb sikerrel. A hagyományos vajdasági közönyt azonban már indulásakor megfojtotta a rovatot: egyetlen olvasó figyelt föl rá csupán, s küldte el lelkesítő sorait.

A harmincas évek derekán, a Sándor király elleni merényletet követő időszakban, midőn enyhül a diktatúra, s főlélnkül a belpolitikai élet⁶, a Kalangya érkezettnek látja az időt, hogy szervezett, minél több értelmiségit tömörítő kisebbségi „frontot” alakítson a magyarságot változatlanul megbízhatatlannak tartó nagyszerb hatalom elnyomó törekvéscével szemben. Kende Ferenc útmutatásával ankétlap készül a folyóirat műhelyében, melyet íróknak, újságíróknak, tanároknak s minden olyan jugoszláviai magyarnak megküldenek, akiktől ötleteket, elképzeléseket remélnék a kisebbségi lét anyagi és szellemi nyomorúságainak megszüntetésére. A befutott válaszokat Kende rendszerezi⁷, s ő ír bevezető tanulmányt is a készülő számhoz. Noha mondanója magvát gyakorlati célzatú javaslatok képezik, szélesebb alapról indul. Figyelmeztetőleg konstatálja, hogy bár az élet üteme gyökeresen megváltozott az új országban, még mindig a magyar többségi magatartás „ezernyi megnyilvánulása él bennünk”, továbbra is kísért a „megyeházi levegőből öröklött szellem”, a középosztályt döntően áthatja a múlt, kíséri útjain, irányítja gondolkodásában, és gátolja cselekedeteiben. Ilyenformán, „ha magunkon segíteni akarunk”, elsőként a kisebbségi gondolkodást kell kialakítani, melynek aztán fel kell szívódnia „vérünkbe, agysejtjeinkbe és idegrendszerünkbe”. De ez még nem minden. Öntudatunk, úgymond, csakis akkor válhat majd tényleges társadalmi erővé, ha megtanuljuk a modern szervezés tudományát, a legmagasabb szintre fejlesztjük az egyéni képességeket, s „gazdasági, önszegélyezési, népjóléti, kulturális és politikai területeken szigorúan egységes szervezeteinkbe” tömörülünk.

Kende Ferenc tehát szemlátomást az „állam az államban” elvének szeretne érvényt szerezni. Nem azért, mintha a faji elkülönülés híve volna, hanem mert az államhatalom közönye és elnyomó intézkedései ellenében nem lát más kivezető utat, mint a védekező kisebbségi szervezkedést. Ebbéli elképzelését természetesen többen is támogatják. Schulhoff József pl. lelkes naivitással, „mindenki egy dinárt” alapon, központi hitelszövetkezetet létesítene; Gyöngyösi Dezső, ugyancsak naivul, egy olyan „magyar munkaközösség” megteremtését véli célszerűnek, amelyben a politikai véleménykülönbség vagy pártállás, de még a világnézeti különbség sem lehetne választóvonal; Stern

Lázár a sváb Bauernhilfe mintájára „falusi beszerzési, értékesítési, fogyasztói és hitelszövetkezetet” alakítana; Tóth Bagi István a „gazdasági érdekszövetség” gondolatát melengeti stb. stb. Míg azonban a gazdasági jellegű ötletek csaknem egybehangzón „befelé” mutatnak, a „belső” szervezkedés szükségességét hozzák előtérbe, addig a művelődési és irodalmi élet felvirágoztatására vonatkozó javallatok „kifelé” is hatnak, s az egymás mellett élő kultúrák föltétlen egybekapcsolódását siettetnék. Brájer Lajos, amellyel hogy irodalmi díjak megalapítását szorgalmazza „minden egyes jugoszláviai magyar egyesület, kör, kaszinó, dalárda vagy közművelődési egyesület” révén, s a figyelmet ki szeretné terjeszteni a képzőművészetre és a zenére is, megkerülhetetlennek találja a „jugoszláv–magyar irodalmi vonatkozások” beható tanulmányozását és felmérését is; Kohlmann Dezső Kazinczynek egy Lukijan Mušickihez írt leveléből kölcsönözve mottót („Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös s a jók és bölcsek föllelik egymást különböző feleken is”), a kölcsönös kultúrközeledés „békítő, egyesítő szerepét” húzza alá; Csuka Zoltán pedig az „elszakíthatatlan lelki közösség” jogán előbb annak a reménynek ad hangot, hogy talán már a közeljövőben íróink is fönny lehetnek a budapesti könyvnapon, a „délszlávországi magyar irodalom” viszont a maga külön életével „belekapcsolódhatik az egyetemes magyar írás nagy orkeszterébe” és „abba a munkába, amely túl az egyetemes magyarságon az egyetemes emberi kultúráért is folyik”, majd a „szomszédos népek kultúrközeledésének kiépítését” sürgeti, mivel az „írónak minden napi politikán túl is egyedüli és szent kötelessége saját kultúrájának építése mellett ennek a közeledésnek a szolgálata, és ezt a szolgálatot kisebbségi magyar volta mellett épp népe érdekében kétszeresen vallania és vállalnia kell”.

Mindezekben az írásokban szinte nyomát se találhatjuk irredentizmusnak, fülledt nacionalizmusnak, kótyagos nemzeti ábrándoknak, szavak mögé rejtett kihívó gesztusoknak.⁸ A cikkírók, a többségi hatalom megértésében bizakodva, fényt akarnak bocsátani nemcsak a szemekre, az agyakra is, és egy igazságosabb kisebbségi élet eszmei alapjait szeretnék tartósan megvetni. A hatalom azonban más véleményen van. Az igények bejelentése, még inkább a szervezkedés lehetősége riasztólag mozgósítja „igazságérzetét”, s így a cenzúra ezúttal el is tekint szokásos gyakorlatától: nem méricskéli, nem szűri meg az egyes írásokat, hanem lecsap, és az egész számot betiltja.⁹

A drasztikus intézkedés a Kalangya szociográfiai-szociológiai érdeklődésére is igen kedvezőtlenül hat. Nem csoda hát, hogy jó idő elteltével Szegedi Emil újra a kiindulóponton találja magát, és csaknem szó szerint ugyanazt a negatív leltárt készíti el, mint az indulás éveiben Havas Károly: „Adatokra volna szükség. Rendszeres falu- és társadalomkutatás megfelelő és megbízható adatokat szolgáltatna a szétszórtan élő magyarság számszerű viszonyáról, a környezetéről, szükségleteiről, társadalmi megoszlásáról, kultúrsvonaláról, anyagi viszonyairól, iskolázottságáról, olvasmányairól, egészségügyéről, orvosairól, tanítóiról, népszokásairól, népművészetéről stb.”¹⁰

A falu

A két „nullapontot” (1933–1937) összekötő folyóiratszámokban, mint jeleztük, fellelhetők ugyan falusi témájú cikkek, elmélkedések, ezek azonban jelleghüknél fogva nem tölthetik be a helyzettudatosítás tervezett és elvárt szerepét. Eredetüket tekintve két csoportra oszthatjuk őket: hazaiakra és külföldről, főként Erdélyből kölcsönzöttekre. Hadd érintsünk közülük néhányat.

Batta Péter, aki meglehetősen szerteágazó tevékenységet fejt ki a Kalangyában, de akinek nevét mégis csupán egy-két néprajzi tárgyú dolgozata teszi emlékezetessé, *Tiszamenti írások* című cikksorozatával¹¹ kelti föl elsősorban a falukutatás nyomaira ügyelő figyelmet. Végre egy olyan munka, gondolhatja az ember, mely az általánosságokat, az ismétlődő hiánylistákat konkrétumokkal cseréli föl: kinagyítja a kanizsai, zentai táj sajátosságait, illetve közel hoz néhányat az ott élő emberek közül, kik alakítják e tájat, s megadják arculatát. A főcím azonban igencsak félrevezető. A négy cikk helyszíne indetermináltságában a földkerekségnek szinte minden pontján elképzelhető, s ami még szembeötlőbb fogyatékoság, a szerző egyetlen Tisza menti ember arcélét sem rajzolja meg. Az első cikkben „végrehajtani mentünk”, „ki a tanyak közé”, ám mire a „szerencsétlen végrehajtást szenvedő” háza elé ér a községi homokfutó, vége is szakad az írásnak, s kiderül, hogy Batta Pétert valójában nem is a „kinti” emberekkel való találkozás készítette útra, hanem a végrehajtó „vég nélküli anekdotái”, illetve, miután az mégiscsak kifogy belőlük a hosszú úton, a táj csendes-boldog, méléző szemlélése. A második cikk egy késő őszi „páva-szemű pillangó” rút pusztulását, a harmadik légyrabló hangyák nyikló-nyakló kerti székből elnézett sürgését írja le, a negyedik pedig egy saroglyához kötött, nyugtalanul rúgkapáló vasderest festéget.

Mondanunk sem kell talán, hogy Batta Péter nyugágy-perspektívából papírra vetett idillikus „helyzetképei” az unalomig banálisak. Főlöszleges is lenne időt pazarolni rájuk, ha az utolsóhoz, a vasderesről szólóhoz nem csap oda egészen váratlanul egy csillaggal elválasztott világnézeti konklúziót, melynek révén írása kalangyás funkcionáltságot nyer:

„Így vagyunk most valahogy az európai kultúrákkal is. Ezek is kettős kötőfékkel vannak az országok politikai szekereinek saroglyáihoz kötve.

Az egyik a sovinizmus kötele, a másik pedig a kommunizmus pályvája, amelyek csak egész kicsiny működési teret engednek a kultúrák vasdereseinek, hogy ne mondjam, pegazusainak röptéhez, szárnyuk bontogatásához.

A táltosok azonban izegnek-mozognak, türelmetlenkednek, kapálnak s előbb-utóbb elindítják a kátyúba ragadt szekereket, ha egyelőre csak szalmaszál koszthoz jutnak is.”

Ha nem ismernénk e szavak előzményeit, még örülni is tudnánk Batta Péter meglátásának: lám, idejekorán észrevette az előretörő fasizmus roppant veszélyét, de a szocializmus nagymérvű sztalinista torzulásait is, s ezeknek ellenében, egy tiszta humánusra esküdve, a „kötőfékeket” elszaggató, igazi nagy művészet példaképét mutatja föl Vajdaságnak. Csakhogy egyáltalán nem erről van itt szó. Nem a lázadó hangja a Batta Péteré, hanem azé az emberé, aki a „középre” helyezkedő középosztályban látja az általános boldogulás igazi és egyetlen letéteményesét. Nem azért szemléli tehát ide-

genkedve a nagy csinnadrattával vonulगतó, hitleri szoldateszkát, mintha hatodik érzéke a tömegsírokat is eléje vetítené már, s korántsem azért gondol fázósan a „kommunizmus pányvájára”, mintha a marxi utópiát s Október történelmi eredményeit féltene. Nem, Batta Péter csupán két végletet lát a két rendszerben, s mindennemű tépelődés nélkül egyenlőségjelet tesz közéjük, csak hogy minél inkább kidomborodjanak a középhelyzet „előnyei” és „távlatai”. Ez persze közvetve azt is jelenti, hogy a közöttek úton haladók világnézetük alapjait a vak szélsőségek éleinek óvatos és gondos lecsiszolásával szeretnék megvetni, vagyis „szelídített” formában mindkét rendszer törekvéseinek szerintük pozitív összetevőit egyesítenék gondolkodásukban. S hogy mennyire így van, azt a Kalangya néhány olyan további írása is bizonyítja, amely egészen explicit módon fogalmazza meg a közöttek magatartás lényegét.

A harmincas évek második felében Szegedi Emil Féja Gézának az egyik pesti lapban megjelent erdélyi beszámolóját ismerteti¹², s a népi író véleményével egybehangzón megállapítja, hogy a kisebbségi sorsban élő magyar fiatalok közül egyedül a romániaiak találtak rá a „legméltóbb szellemi vezérre: Petőfi Sándorra”, kinek öröksége megóvjá őket a szélsőbal-, illetve a szélsőjobboldal mezsgyéjén való tévelygéstől, egyúttal pedig lehetőséget nyújt *egyetemes* összefogásukra is. Így kerülhetett sor az 1937-es marosvásárhelyi találkozóra, ahol „írók és parasztok, papok és munkások, jobboldaliak és baloldaliak találtak egymásra és tettek hitet, hogy egyek a nagy magyar nemzeti célokért folytatott harcban”. Ez a Petőfi szellemétől fölöttébb távol álló univerzális egymásra találás készíti Szegedi Emilt is egy olyan „szintetikus, mindenkit legalább megközelítőleg kielégítő szemlélet” kutatására, amely szavatolhatná a jugoszláviai magyar ifjúság egységét. Szerinte ez csakis akkor válhat majd valóra, ha a fiatalok olykor merőben ellentétes nézeteket valló csoportjai magukévá teszik egyfelől a „magyar közösség nemzeti érdekeinek szolgálátát”, másfelől pedig a „haladó, szociális, a nagy magyar néptömegek kulturális és gazdasági felemelését célzó törekvéseket”.

Egy két évvel későbbi recenziójában nagyjából ugyanezt a szempontot emeli ki Herceg János is.¹³ Úgy véli, hogy Veres Péter könyvét látszólagos ellentmondásossága miatt értette félre mindkét oldal, a „nemzeti öntudat védői éppúgy, mint az ortodox marxisták”. Veres ugyanis azt bizonygatja, hogy a „szocializmus és a nacionalizmus nem ellentétek, hanem kiegészítói egymásnak a társadalmi fejlődésben”. Herceg János természetesen fenntartás nélkül helyesli ezt a „szintetikus” nézőpontot, sőt védelmébe is veszi az írókat mindazokkal szemben, kik a nemzeti szocializmus bélyegét ütnék rá. Nyíltan kimondja, hogy amiről Veres Péter beszél, valójában nem más, mint a „marxi szocializmusnak a magyarság helyzetére való alkalmazása”.

A kalangyás középutasság ebben a marxizmussal is szimpatizáló megfogalmazásban éri el azt a csúcsot, ameddig az a társadalom megváltoztatásának követelésében, szubjektív és objektív okokból kifolyólag, egyáltalán elmerészkedhetett. Mert ne feledjük, a Kalangya középútképletében a magyarországihoz viszonyítva jellemző eltolódás figyelhető meg. Folyóiratunk középosztálybeli íróit elsősorban nem a paraszti tömegek gazdasági kizsákmányolása lázítja, hanem a nemzeti elnyomás, melynek drasztikus intézkedéseit a saját bőrükön is érzik nap nap után, ezenfelül pedig a sajtót és bizonyosfajta

kiadványokat olvasva, intellektuálisan is megélik azokat. Más szóval, míg a népi írók, felismerve a parasztság „nemzet alatti” helyzetét a „hárommillió koldus országában”, a mélyre ható társadalmi akció sajátos magyar módozatait kutatták, addig a kalangyások tevékenységének ismételtén a súlyos nemzeti elnyomás adott impulzusokat. Nemcsak azt jelenti ez, hogy szemléletüket a kisebbségi érdekek és célok határozták meg döntően, hanem egyúttal azt is, hogy *szociális érzékenységük* nem fejlődhetett ki kellőképpen, ami esetenként egészen furcsa, már-már tragikomikus tünetekben mutatkozik meg.

Nem lesz talán érdektelen, ha visszakanyarodva a Kalangya 1933-tól kb. 1937-ig terjedő időszakához, közelebbről is szemügyre veszünk egy-két ilyen tünetet. A „nyugágy-perspektívájú” Batta Péter, egy erdélyi újsághíren föl-buzdulva, a jugoszláviai magyar értelmiség és a szegényparasztság kapcsolatait teszi meg vizsgálódása tárgyául. Rámutat, hogy a „művelt középosztály”, sajnos, nem tesz eleget „kisebbségi faji kötelezettségeinek”, mert nem támogatja, anyagi áldozatokat is hozva, a „nincstelen osztály tagjait”, kik ily módon a kétségbeesés határára jutnak.¹⁴ Batta tehát nem közömbös a nincstelen tömegekkel szemben, sőt egyfajta részvétellel figyeli vergődésüket, lelkiismeret-ébresztő „szociálpolitikai” elképzelése azonban megmosolyogtatóan gyermeg, végső kicsengésében pedig taszító is. Nézete szerint ugyanis „csak addig van létjogosultsága egy kisebbségi nép középosztályának, amíg megvan ennek alapja: egy széles napszámos, zsellér, törpebirtokos, szóval paraszti réteg”, következésképpen a „középosztály tagjainak a saját jól felfogott érdekében kell istápolniuk, védeniük és vezetniük az alsóbb rétegek egyedeit”. A fennálló társadalmi renddel tehát nincs baj, az alapvető kérdés nem is az, miért nincstelenek a nincstelenek, ez a világ sora, nincs mit változtatni rajta, csak épp a struktúrán belüli szamaritánus cselekedetek hiánya aggasztó, hisz így a „művelt középosztály” tulajdon létét teszi kérdésessé.

Hasonló szociális vakságról tanúskodik Kisbéry János esszéisztikus csevegése a cigányokról.¹⁵ Indítékai feddhetetlenek: szívvel-lélekkel a fehérek által „lenézett, megbélyegzett és kiközösített faj képviselője”, a „sorsüldözött és boldogtalan” cigány mellé áll, kinek „csak illúziói lehetnek az életről.” Véletlenül sem azért fordul tehát a cigányság felé, hogy „lebilincselően” izgalmas egzotikus történeteket mondjon el róla. Ellenkezőleg, reménytelenül cudar helyzete tudatosítására vállalkozik, és nem is sikertelenül. Miután azonban egymásba illeszti a leglényegesebb elemeket, s eljut addig a pontig, ahol már elkerülhetetlenül fölmerül a kérdés, miként is lehetne hát segíteni ezen az alsóbbrendűvé lefokozott népen, egyszeriben elveszti tájékozódó képességét, s akaratlanul is az akasztófahumor felé hajlítja írását. Elmondja, hogy a cigányok a valóságos élet illúzióját a tekepályán találják meg, ez a „demokratikus intézmény” lehetővé teszi számukra a másokkal való elvegyülést, a feloldódást a „nagy emberfolyam sodrában”, s épp ezért csak ott élhetnek társadalmi életet, csak ott válthatják meg magukat néhány órára „kárhozatuk kínzó poklából”. S a csattanó: „Adj Uram Istenem nekik száz-ezer tekepályát, minden szögletbe és utcasarokra egyet, váltsd meg őket szerető hatalmaddal...”

A falu világával, a falunevelés módszerével foglalkozó behozatali írások közül a Tavasz Sándorét említjük első helyen.¹⁶ Bevezető soraiból még úgy tetszik, hogy a lényeges összefüggéseket feltáró falukutatás Vajdaságban

is hasznosítható általános szempontjait fogja megadni. „Az élő falu ott van, ahol a látható falu, de abban elrejtve – írja. – Hiába járja valaki a falu utcáit, még a legszorgosabb munkaidőben is, vagy az ünnepnapok idejében, amikor a falu a legmozgalmasabb képet mutat, még akkor is csak az alvó falut látja a látható falu képében, mert a falut életető erők láthatatlanul a mélyben lappanganak. Aki tehát a látható falut ismeri, még nem szükségképpen ismeri az élő falut.” Ez után az alapvetően fontos megállapítás után az „élő falu” ismerveit sorakoztatja föl, s csakhamar nyilvánvaló lesz, hogy voltaképpen az elszigetelt, az „ósiségében” megbontatlan patriarkális falut, tehát éppen a halódó falut eszményíti, melynek nyugalma már a múlt század végén megbolydult, századunk első évtizedeitől kezdődően pedig valósággal megtépázta a kapitalizálódás, a háború, a „felgyorsult” idő. A túlhaladott falusi állapotok konzerválására szólít fel, s hogy szavai minél nagyobb súllyal essenek a latba, párhuzamot von a romlott, megfertőzött városi és az ősi képletű, eredendően tiszta falusi élet között, mégpedig teljesen dialektikátlan és elvakult módon. A primitív világnézetű, se nem idealista, se nem materialista falusi embertől távol áll a lelki differenciáltság, véli, egységes életet ismer csupán, a nagy Egészhez tartozónak érzi magát, van benne valami „örök emberi vonás”, ezzel szemben a városira a lelki tépettség, a sablonizáltság, az „életmegnyilvánulásoknak különböző provinciákba való megosztása” jellemző. A városi ember gondolkodása, erkölce, kultúrája, életfelfogása éppen ezért rendkívüli mértékben veszélyezteteti nemcsak magát a várost, hanem a falut is, sőt az egész *európai kultúrát*. A „huszadik század nagy világromlása” ugyanis azzal kezdődött, hogy „keresztülvágatott a falu tisztos fehér utcáján a százas sebességgel haladó luxusautó, és széles gumikerekei felverték és az emberek arcába csapták a sarat, és szétszórták a messzi utakról a kerekeken magukkal hozott világszemetet”. Ahelyett tehát, hogy a nap nap után mind szegényebb falusi kultúra még élő hagyományainak megmentésére buzdítana, Tavasz Sándor az „időktől védett” rezervátum-falu modelljét sírja vissza, s ábrándozásában egészen addig elmegy, hogy az „őseredeti” falusi egység fenntartása érdekében egy művészeti-művelődési szűrőapparátus kiépítését szorgalmazza, amely majd megkíméli a falut egyebek között a „városi színház darabjaitól”, a „pszichoanalitikus regényektől” és a „neoprimitív szabadversektől”. Mi más is következhetne ezek után konklúzióként, mint hogy a falunevelés e módszere „egészséges civilizációnk és tiszta kultúránk létfeltétele, mert ha a falu elhal, elhal a nép, elhal a nemzet és vége az európai kultúrának”.

Imre Lajos szubjektív jegyzete a faluról¹⁷, alkalmasint éppen mert megmarad az idealizálatlan személyes élmények körénél, jóval kevesebb eszmei vadhajtást tartalmaz. Nincsenek világmegváltó elképzelései a faluról, nem bizza rá a „tiszta kultúra” mentsvárának szerepét, csupán két olyan mozzanatot domborít ki, melynek figyelembevétel nélkül igen könnyen vakvágányra futhat a falukutató. Az első mozzanat, akár Tavaszynál, nála is az *életegység*, amely az életre nézve azt jelenti, hogy az „életben nincsenek annak egységével összefüggésbe nem hozható vonások, nincs kettősség, szétszóródás”, a munkára nézve pedig azt, hogy „minden munka csak az élet egységében, abba beletagolódva lehet értékes a falu életében, hogy az életnek és a munkának elszakíthatatlan kapcsolatban kell állniok egymással.” A második mozzanat a *személyes elem*, melynek döntő fontossága abban nyilvánul meg, hogy a mun-

ka, az élet, a felfogások és törekvések eleven kapcsolatban vannak a személyes étellel, olyannyira, hogy falun pl. nem lehet huzamosabb időre „elbújni a közvélemény háta mögé”, mert az emberek nem „szólamaik, felfogásuk, világnézetük, hanem személyük által” kapcsolódnak egymáshoz. E két, legtöbbet jelentő karakterisztikum, véli Imre Lajos, eleve megszabja a falu megközelítésének módját. Az élet egysége arra figyelmeztet, hogy „amit adni akarunk neki, azt a falu életébe kell belevinni, mert idegen marad tőle mindaddig, amíg élete egységébe beletartozónak nem érzi”, a személyes elem pedig azt „teszi kötelességünké, hogy amit át akarunk neki adni, azt személyesen, az életünkkel vállalni és fedezni kell”.

Nyilvánvaló, hogy a tárgyalt korszak ilyen és ezekhez hasonló „elméleti” írásai alapján a Kalangya még akkor sem tudott volna falukutató mozgalmat megszervezni, ha Szirmai Károly netán mindennél fontosabbnak tartja, hogy a folyóirat köré csoportosuló írókat megnyerje a fáradságos, egész embert követelő falujárás ügyének. Szirmai azonban ezekre az írásokra úgy tekint csupán, mint a kisebbségi helyzet szükséges kísérőire, amelyek nélkül az adott korban nem létezhet ugyan egyetlen kisebbségi szépirodalmi orgánus sem, de amelyeket egy egészségesebb és humánusabb társadalomban oly jó lenne mellőzni mégis. Lappangó fenntartásai, melyeket a sorozatos kudarcok emléke is táplálhatott, kétségkívül fékezőleg hatottak ezen a téren (ha egyáltalán volt kit fékezniük), s végig nem gondolták, esetlegessé, járulékos jellegűvé tették a folyóirat szociográfiai-szociológiai tájékozódását.

Érthető hát, hogy Szegedi Emil már idézett 1937-es cikkében a falusi és a tanyai nép életének rendszeres, adatfeltáró vizsgálatára tüzel, s az is, hogy jó másfél év múlva kénytelen megismételni pusztába kiáltott szavait. „Amíg össze nem gyűjtjük vidékenként és falvanként a valóságrajzokat és adatokat, addig parasztságunk élete *terra incognita* marad, és parasztságunk továbbra is úgy él a köztudatban, ahogyan idejüket múlt, hamisító népszínművekből, sekélyes, árvalányhajas és kifentbajszú elbeszélésekből rosszul megismertük” – írja egyebek között¹⁸, majd megjegyzi, hogy ennek ellenére, sajnos, lehangoló a közöny: „Íróink, a nép körében élő értelmiségiek, a főiskolás ifjúság és mások nem mutatnak érdeklődést a ‚tárgy’ iránt, holott mérhetetlen fontosságú volna még a *legkisebb részletmunka is* a kutatásnak erről az elhanyagolt területről.”

Mindennek ellenére néhány olyan írásra is felfigyelhetünk a folyóiratban, amely a faluszociográfia hiányának fölemlégetése mellett a szó szoros értelmében *hamarosan* várható ilyen tárgyú szövegeket is beharangoz. Ezek között Herceg János szociográfiai pillanatfelvétele a legértékesebb.¹⁹

Már az első mondatban vázolt kép, mondhatnánk, Móricz Zsigmond-i tájrajz, elevenbe vág, s azt a benyomást kelti az emberben, hogy végre olyan otthoni környezetbe kalauzolja az írott szó, ahova a folyóirat évfolyamait böngészve mindeddig nem juthatott el, legalábbis a szociográfiai célzatú írásokban nem: „A falu úgy ül a kék ég alatt, a porlepte fák között, gágogó libáival, lassan dőcögő kocsijaival és a csordával, amely hajnalban és este végigbőgi az utcákat, mintha nem lenne sem ég, sem nap, sem élet, csak valami értelmetlen, buta törvényszerűség, amely benépesítette és körülrakta díszletekkel.”

A madártávlatból szemlélt, apró belső mozgásaival csak még inkább moz-

dulatlanak, időbe fagyottnak látszó faluban aztán, hogy közelebb érünk hozzá. Herceg János „típusalkotó” tollvonásai nyomán sorra megélednek a falusi értelmiség élőhalott alakjai, kiket mintha láthatlanul is csontig járna át az évszázados pannon por: a kibodrosított hajú, hervatag, „grétagarbós pózban” szenvedő tanítókisasszony; a dagadt, pocakos patikus, kinn áll a templommal szemben, „beillatosítva otkolonnal, arca vörös, feje kopasz, szájából csurog a szó, mint a méz”; az esperes úr, „piros cingulusa kétoldalt repül a széllel”; egy táncdalt fűtyörésző vigéc, amint „divatos, zöld, tavaszi kabátban” végigvonul az utcán; a kaszinónak nevezett falusi kocsmá autóbuszra váró, álmos világa a bormérővé degradált „diplomás tanítóval”, ki Pestalozzit olvasta egykoron stb.

Herceg János szemlátomást kedvét leli a megbocsátón ironizáló seregszemlében. Még a futó párbeszédet is úgy formálja meg, hogy mosoly bujkál az olvasóra kacsintó szemében. Miután azonban letelik az „egy óra”, váratlanul elmetszi a játékosan ítélező fonalat, s az ismét megéledő súlyos csöndre bízva a falut, előhozakodik tulajdonképpeni mondandójával, amely magánál a remekbe szabott „gyorsfényképnél” is relevánsabb. „Ezzel a torzképpel a krónikás nem a falut akarta kigúnyolni – írja –, csak a felszínét és egyben azokat, akik csupán ezt a felszínét látják. Ő tudja, hogy a falunak vannak kincsei mélyen a földben, kint a parasztnál, akik ma arattak, holnap pedig már szántani fognak; vetni, boronálni, kapálni, mert élni kell. (...) S a krónikás szívére tett kézzel fogadkozik, hogy ő nem hagyja veszni ezeket a kincseket. Ő elmegy a néphez, leírja szokásait, feljegyzi dalait, megírja meséit, még mielőtt a szigettel együtt elmosná az ár. Még mielőtt kiérnének a vigécek és biztosítási ügynökök, hogy becseréljék pántlikára, töltőtollra vagy a ‚felvilágosodás’ és a ‚civilizáció’ jelszavaira.”

A látható falu helyett tehát Herceg János is az élő faluhoz, de a maga „realista érzékenysége” által élőnek bizonyuló faluhoz akar közel férkőzni, s igencsak sajnálhatjuk, hogy teátrális színezetű fogadkozását az idő tájt még részben sem váltotta valóra. Sajnálhatjuk, nemcsak azért, mert így jó néhány falusi portréja „időbe zárva” maradt (későbbi változataikat majd csak a hatvanas években gyűjti kötetbe), hanem mert korai kifulladás a teljes értékű irodalmi szociográfia tájunkon való akkori megszületésének és térhódításának a lehetetlenségét is jelzi egyúttal.

A falu, a parasztság rendszerbeli intézkedésekkel is súlyosbított helyzetének szociográfiai-szociológiai tablóit azonban mégis elkészültek a Kalangyában, s bár nélkülözik a közvetlen kontaktusokból merítő írások frissességét, dokumentáltságuknál fogva számottevők. Csuka János, aki már korábban is több politikainak minősíthető cikket tett közzé a lapban a jugoszláviai magyarság sorskérdéseiről, egyszer csak elunja az adatok ismételt számonkérését, és statisztikai közlönyökre támaszkodva, hangyaszorgalommal kivonatolja a különféle, elsősorban Vajdaságra vonatkozó kimutatásokat, melyeknek alapján, ha nem is olvasmányos, de tagadhatatlanul tanulságos beszámolókat kerekít.

A sort a kisebbségi népiskolákkal foglalkozó dolgozattal kezdi, amely még nem éri el későbbi, hasonló módszerű tanulmányai színvonalát.²⁰ Az írást egy durva, akkoriban csöppet sem szokatlan provokáció keltette életre, s így a közzétett táblázatok nem annyira a valós helyzet teljességre törő kiérté-

kelésére, hanem inkább Csuka János polémikus kitételeinek alátámasztására szolgálnak. Dimitrije Kirilović, az újvidéki Történelmi Társaság „gondolkodásáról és a Magyarországgal szembeni állásfoglalásáról ismert” főtítkára ugyanis értekezést jelentetett meg, melyben „ismételten él az alkalommal, hogy kétségbe vonja nagyon sok magyar család eredetét és származását”, majd megállapítja, hogy a kisebbségi népiskolák száma tökéletesen megfelel a kisebbségek számarányának, kivételt csupán a magyarság képez, mivel „sokkal több anyanyelvű iskolája van, mint amennyi számarányánál fogva megilleti”.

A névelemző úr nacionalizmustól fűtött fejtegetéseit Csuka János hivatalos helyről származó tényekkel építi le. Kimutatja, hogy a jugoszláviai németeknek, kik számbelileg „gyengébbek” a magyaroknál, 618 tantermük van, míg a magyaroknak mindössze 460, s ráadásul az utóbbiaknál jóval nagyobb a lemorzsolódás, mert a tankötelesek nagy hányada nincstelen földmunkások gyermeke, egy másik részük pedig, éppen mert nincsen elegendő magyar tannyelvű elemi iskola, „államtannyelvű” iskolába jár, s így nyomtalanul elnyeli a statisztika. Csuka János szükségképpen mélyen „lehűtött” vitacikke, mely néhány évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna, igen leverő képet fest a kisebbségi magyar népoktatás helyzetéről, s ezt a képet majd következő, immár nem a gyerekekről, hanem a felnőttekről szóló dolgozatai árnyalják, szélesítik ki – szemléleti naivitásuk ellenére is.

Háromrészes, terjedelmes tanulmányt ír a jugoszláv földreformról²¹, majd az ebben levont következtetéseket a vajdasági körülményekre is alkalmazva, nincstelen parasztságunk tömegeinek kilátástalan helyzetét tárja föl.²²

Az elsöben a segítségül hívott számadatok segítségével azt az alaptézisét bizonygatja, miszerint a fiatal jugoszláv állam agrárreformja két célt szolgált: egy „demokratikus” (a szláv ajkú lakosság által lakott területeken, földhöz juttatva a nincsteleneket) és egy „demokratikus-nacionalistát” (a vegyes lakosságú területeken, elsösorban Vajdaságban, ahol a földosztást a „kisebbségek ellensúlyozása és gazdasági ellenállásuk gyöngítése céljából” nagyrészt nacionalista alapon hajtották végre).

A „demokratikus” intézkedések azonban országos viszonylatban is csak tesék-lássék eredményeket hoztak. A mezögazdasági termelésből élő családoknak több mint egyharmada (mintegy 3,4 millió ember) továbbra is átlag 1,2 hektárnyi földdel rendelkezik csupán, ami a létminimum biztosításához sem elegendő, hogy a teljesen nincstelenekről ne is beszéljünk. A törpebirtokok sorra fölmorzsolódnak, növekszik a „földművesproletárok” száma, akik a jobb megélhetés reményében a városokba tódulnak, illetve csak tódulnának, hisz a fejletlen ipar nem tudja befogadni öket. S ezek a tendenciák, miként Csuka János második tanulmányából kiderül, hatványozottan érvényesülnek a vajdasági magyarság körében. Egyrészt azért, mert a nagybirtokok felosztása után az ott dolgozó, zömmel magyar zsellérek és napszámosok úgyszólván máról holnapra munkalehetőség nélkül maradtak, másrészt pedig azért, mert a földosztás során a kisebbségiek csak kivételes esetekben részesültek „ajándékföldben”.

Csuka János példás pedantériával és okadatolással húzza meg tanulmányai fő gondolati vonalát, végső fokon azonban ő sem tud kitörni a kalangyás bűvköréből. Ez talán tanulságlevonásából tűnik ki legmeggyözőbben: „*A magyar nemzet igazi fenntartó rétege a falusi lakosság.(...)* Éppen ezért nem gyözzük

eléggé hangsúlyozni, hogy minden tehetősebb gazdánknak *erkölcsi* kötelessége a falusi magyar mezőgazdasági munkásság helyzetének javítása, mert népünk fenntartását s erősítését csak úgy biztosíthatjuk. Ebben másra nem számíthatunk, csak önmagunkra.”

Csuka János adathalmazó tanulmányai, bár úttörő jelentőségűek voltak, hisz a folyóirat olvasótáborra ekkor értesült első ízben s többé-kevésbé megbízható forrásokból a jugoszláviai magyarság nagyobb hányadának anyagi helyzetéről, természetesen továbbra is árnyékban hagyták a számadatokkal jelzett emberek mindennapi életét. Épp ezt a hiányt pótlandó írja meg tanulmányát Vető György álneven Kristály István a vajdasági magyar ember „igazi arcáról”.²³ Ötven, főként zsellér család (kevésbé érdekes, sőt csaknem használhatatlan) adatait gyűjti egybe tervszerűtlenül, s abban a tudatban, hogy anyaga kellő alapot nyújt a cáfolhatatlan igazság megragadásához, igen magabiztosan indítja írását: „Népünkről való ismereteink elszomorítóan hiányosak. Anyagi állapota úgy-ahogy, nagy általánosságban ismert. Szellemi alkata azonban csak találgatásokból vagy pedig bizonyos ideológiák kényszerű magyarázatásaiból rajzolódott elénk.” S tovább: „E munka értéke éppen az, hogy nem találgatásokra és feltevésekre ad alkalmat, hanem a való, a mindennapi élet igazi arcát adja.”

Újfent a *kiindulópontra* jutottunk tehát, ki tudja, hanyadszor, a kezdet kezdetére, ahonnan azonban ezúttal sem vezet messzire út. Vető György ugyanis hasztalan fordul el ingerülten a paraszt „megideologizált” képeitől, ha egyszer mást sem csinál bő lére eresztett szövegében, mint légből kapott ideológiai „igazságokat” gyárt halomra – jórészt a hidasok ellenében. Alaptalan hiedelem, merő koholmány, szögezi le, hogy a falusi magyar lakosság mintegy nyolcvan százalékát kitevő „ellátatlanok”: béresek, felesek, fuvarosok, napszámosok stb. „osztályharcszerűen” állnak szemben a gazdaréteggel. Ez csak a „semmi komoly tudással nem rendelkező elvcséplőknek a lovaglóvesszője”, a romboló „kozmpolita irányzatok” hordozóié. A gazda „lelki alkatban teljesen azonos a földmunkással”, „birtokló tudata erkölcsi gyökerű”, úgyhogy a nincstelen földmunkásnak esze ágába se jut rebelliskedni atyai védőszárnyai ellen. Nem, az ágrólszakadt szegényparaszt „nótás kedvű, táncos”, „szereti és méltányolja a derűt”, s ami mindennél fontosabb: „bízik magában”. Mondanunk sem kell talán, hogy ezen az ingoványos talajon Vető György korántsem a falu népének igazi arcához jutott el, hanem a magyarság „faji jellemzőinek” hangoztatásáig, az osztályokat egybemosó faji összetartozás gondolatáig, melynek egészséges alapja, nézete szerint, csakis a „kultúrnationalizmus” lehet.

Eddigi pásztázásunk összegezeként azt kell megállapítanunk, hogy a Kallangya nem tudta megközelíteni a falu emberét, munkatársai egyszerűen képtelenek voltak „leásni” hozzá, annak ellenére, hogy ki így, ki úgy, de mindnyájan a falut tartották annak az alapnak, amelyből a „művelt középosztálynak” folytonosan meg kell újulnia.

Az ifjúság

Van azonban a Kalangya szociográfiai-szociológiai tevékenységének egy – a fentebbi vonulattal párhuzamosan kialakult s azzal természetesen nagyfokú rokonságot mutató – másik ága is, az ifjúság kérdéseivel foglalkozó, melyet csak az áttekinthetőség kedvéért választunk külön. Első nyomaira már 1932-ben, a folyóirat harmadik számában rábukkanunk. A romániai és a csehszlovákiai magyarok mozgalmainak kisugárzása épp akkortájt, a húszas évek végén és a harmincas évek elején a legerősebb tájunkon, s így érthető, hogy Kis József is az „utódállamokban” élő magyarság három kisebbségi népcsoportjának összehasonlítására alapozza ifjúságunkról szóló írását.²⁴

Csaknem riadót fújva állapítja meg, hogy az „államfordulat óta eltelt tizenégy évben” a jugoszláviai magyar ifjúság, ellentétben a romániaival és a szlovénközövel, „álomkórban szenvedett”, az „ébresztő orvosságot várta, de kívülről”, várakozásában „türelmes és majdnem optimista volt” mindvégig, csak statisztált a „világ összes magyarjainak” számában, mintha egy „ablaktalan szobába zártak tűnt volna fel”. E tanácstalan passzivitás okát abban látja, hogy ifjúságunknak „nem maradt vezetője”, önerejéből viszont nem tudott magára eszmélni, s így elmélyült benne a régi világ utáni tehetetlen nosztalgia. S a bajt csak növelte, hogy felvértezetlenül kellett „rohamra indulnia” a létfenntartási küzdelemben.

Kis József meditatív hangvételű, túlságosan is általános síkra transzponált írása élezi ki tehát első ízben az ifjúság magára hagyatottságának kérdését, amely majd ismételtelen felbukkan a lap hasábjain, azzal a céllal, hogy minél szerteágazóbban tudatosodjék az új értelmiségi vezető réteg kialakításának szükségessége. A kalangyások felfogása szerint ugyanis egy rátermett vezető rétegnek kellene kidolgoznia és működtetnie azt az önvédelmi művelődési mechanizmust, amely a magyar kisebbség gyors szétforgácsolódásának meggátolása érdekében felölelné és aktivizálná az ifjúság minden rétegét. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a folyóirat egész sor cikket, tanulmányt tesz közzé pl. az egyetemi hallgatók anyagi helyzetéről, megoszlásáról, elhelyezkedési lehetőségeiről, ugyanakkor azonban az ifjúság más rétegei jószerével érdeklődési körén kívül maradnak.

Az első alaposabb tanulmány az „intellektuel fiatalok életéről” 1934-ben jelenik meg a Kalangyában.²⁵ Minthogy szerzője, Lévay Endre a jugoszláviai magyar fiatalok „egyetemes táborát” kiismerhetetlennek és zűrzavarosnak látja, vizsgálódását az egyetemistákra szűkíti le. Abból indul ki, hogy a három egyetemi város, ahol fiatalságunk tanul, három különböző típusú embert is nevel. Zágrábban a „módosabb családok gyermekei tanulnak”, „anyagi gondokkal legnagyobb részük sohasem küszködött”, de „maradandó értékű kulturális munkát” se fejtett ki, s tanulmányai is indokolatlanul hosszúra nyúlnak, mert hát „úri gesztus”, hogy az ember „vénstudent” legyen. Anyagi biztonságuk, *nekem lehet* dölyfösségük azonban nemcsak hogy vészesen csökkentette szellemi potenciáljukat, de mint Lévay óvatosan fogalmazva kimondja, termékeny táptalaja volt a „horogkeresztes új áramlatoknak” is: „A nemzeti keresztény szocialista világnézetet vallják és evvel párhuzamosan, „Heil Hitler”, kimondottan antiszemiták.”²⁶

A továbbiakban a Belgrádban tanuló, szegény sorsú egyetemistákról elmondja, hogy zaklatottabb életük és kisebb létszámuk ellenére is gyümölcsözőbb munkát fejtenek ki a kultúra minden terén, mint az előbbiek, majd végül a Szabadkán rekedt legsanyarúbb anyagi körülmények között élőkről szól, kik sivár és eseménytelen mindennapjaik adottságai közepette is a legtöbb eredményt tudják fölmutatni: fejlett egyesületi életet élnek, megalapították a Hidat, s a munkásság egy része is csatlakozott már hozzájuk.

Lévay Endre ugyan nem fogalmazza meg tanulságként, ám gondolatmenete mégis azt sugallja, hogy az *anyagi jólét és az eredményes művelődési munka* szükségképpen fordított arányban áll egymással. Tanulmánya így bizonyos mértékben az egyoldalúság és a leegyszerűsítés hatását kelti, ez azonban nem csökkenti megfigyelésének értékét, miszerint a nagyobb mérvű szociális különbségek óhatatlanul számottevő eszmei különbségekkel járnak, következésképpen rendkívül nehéz lesz – még az egyetemisták körében is – „kitermelni” egy „általános, elfogadható kisebbségi világnézetet”.

Lévay Endre még fölteszi a kérdést: „Vajon lehetséges-e ez?”, mármint a közös világnézeti alap megteremtése, Somorja Sándornak (Steinfeld Sándor) azonban már nincsenek efféle dilemmái.²⁷ Tizenkét év statisztikai adatain küzdí át magát, s a leszűrt tapasztalatok nem hagynak neki időt a habozásra. Akár csak az elemi iskolai oktatást tanulmányozó Csuka János, ő is a magyar és a német kisebbség vonatkozó adatait veti egybe elsőként. Kimutatásából megtudjuk, hogy 1923 és 1935 között a német egyetemisták száma állandóan növekedett, mígnem elhagyta a magyarokét, amely 1933 óta nagyfokú esést mutat. Emellett a magyar egyetemi hallgatók struktúrája is módfelett kedvezőtlen, egy harmaduk pl. még mindig jogásznak készül, tanárnak viszont egy nyolcaduk csupán.²⁸ Ezeknek az elgondolkodtató tüneteknek az okát a mind „nehezebb életviszonyokban s elhelyezkedési lehetőségekben” látja, valamint abban, hogy egyre kisebb a „magyar egyetemi hallgatókról való gondoskodás”.

Az ijesztő szám adatok a sürgős cselekvés gondolatát ébresztgetik Somorjában, hiszen ha minden marad a régiben, sorsára bízva, maholnap nem lesz, aki a kialakítandó „kisebbségi arcvonal”, a „szerves népi egység” élére álljon. Ezért „lépi át” végül ő is az „osztálytagozódottság” kérdését, s jut el a „minden réteg követelését” összhangba hozó kalangyás pozícióra: „Kisebbségünk osztálytagozódottsága ellenére is sok olyan pont van, ahol a jugoszláviai magyarság mint egy ember menetelhet a közös célok felé. Ezek megtalálása, kiemelése és elmélyítése az igazi, kisebbségi vezetők szerepe.”

A Kalangya tehát, koncepciójának megfelelően, az ifjúságról szólva is az egyetemes kisebbségi összefogás reménykeltő gondolatát hirdeti, anélkül azonban, hogy közelebb hajolna az együvé terelendő „különnemű” csoportjainak szubjektumaihoz. Éppen ezért Thurzó Lajos ifjúságunk útjáról szóló írása a meglepetés erejével hat.²⁹ Ő is minden rétegre kiterjedő ifjúsági mozgalomról álmodik, de egészen más alapon, ami már kérdésfeltevéséből is kiviláglik: „Ez alkalommal csak a munkás- és parasztifjúság helyzetét ismertetjük, mert erről még kevés szó esett, márpedig ifjúságunk zömét a valóságban ezek a rétegek alkotják. Az értelmiségi ifjúság helyzetének feltárásával e sorok írója nem kíván foglalkozni. Ezt előtte már mások, hivatottabbak elvégezték. Ezenkívül mi sem fontosabb, mint a munkás- és parasztifjúság pontos szociográfiai megrajzolása. E rétegek megismerésének hiánya úgyszólván teljesen elzárna előlünk

azokat a lehetőségeket, amelyek a probléma megoldásához, a jugoszláviai magyar ifjúság helyes útirányának kijelöléséhez vezetnek.”

E bevezető szavak után jégverésként kezdenek kopogni a munkás- és parasztfjúság gazdasági és kulturális helyzetének tényei: az inasok meghajszolása, testi fenytése, a napi 14–16 órás munkaidő, a megalázás és a kegyetlenkedés különféle válfajai, a béresnek, kanásznak, libapásztornak adott tíz-tizenkét éves parasztyerekek kálváriája stb. És kulturális helyzetük semmivel sem jobb a gazdaságinál, „mert az előbbi az utóbbinak függvénye”. A testet-lelket őrlő, vég nélküli robot következtében a fiatal munkásnak és parasztnak nincs rá lehetősége, hogy „csak megközelítőleg is lépést tartson kora kulturális fejlődésével”. S ha van is némi kapcsolata művelődési téren a korrallal, melyben élnie adatott, az rendszerint hátborzongató regények, rémtörténetek, pornografikus fércművek révén létesül. „Nem ismeri a szép és jó fogalmát”, a „történelmi erők szabad játékszere lett”, fűzi tovább a gondolatot Thurzó, s nem torpan meg a mindenkit felölelő mozgalom lényegének meghatározásakor sem: „Ifjúságunk útja csak az lehet, mely a munkás- és parasztfjúság nagy tömegeire minden tekintetben előnyös, s amely azok jelenlegi súlyos gazdasági és kulturális helyzetének gyökeres megreformálásából indul ki.”

Ha meggondoljuk, Thurzó Lajos eszmefuttatásának voltaképpen nincs egyetlen olyan mozzanata sem, amely rendkívülivé tenné írását. Valószínű, hogy ha másutt, mondjuk, a Hídban bukkanunk rá, észre se vettük volna. A Kalangyában azonban jelentős a funkciója. A Kalangya cikkei ugyanis, láthatuk, egy „fordított” világképet szuggerálnak, s rövid idő alatt szemléleti tótágast állásba kényszerítik az embert, melyből nem tud fölegyenesedni, hisz minden mozdulata jóhiszemű, ám jóhiszeműségében nemegyszer igen veszélyes vakságba ütközik. Thurzó Lajos írásának éppen ezért lehet felszabadító hatalma. „Visszafordítja” bennünk a világ képét, egyszersmind pedig közvetve hatatosan kikezdi a tudatmeghatározó társadalmi lét kérdéseit másodlagossá megtevő „összkisebbségi” koncepciót. Okfejtésének fényében mutatkozik meg csak igazán, hogy miért zuhan vissza újra meg újra a kiindulóponttra a kalangyás mozgalmiság. Légvárakat építenek, csodára várnak, még a harmincasnegyvenes évek fordulóján is, midőn épp a csodavárás hangulatának végső leküzdése érdekében megélénkülő szociográfiai-szociológiai tevékenységet fejtenek ki.

Inter arma

Az 1941-es rezsimváltás után nagyot esik a folyóirat színvonala, s ennek a szociográfiát illetően külön oka is van. Amennyiben szem előtt tartjuk, hogy a kalangyás középút képletében jól kivehető eltolódás jött létre a nemzeti összetevő javára, azonmód nyilvánvalóvá válik, hogy a „felszabadulás”, ahogyan akkortájt a megszálló honvédség benovulását nevezték, egyszerűen derékba törte a majd tíz esztendőn át követett folyóirat-koncepciót, és a szó szoros értelmében fölöslegessé tette a „kisebbségi” szociográfiát, amely azonban nemhogy elhalt volna, de mennyiségileg szemlátomást megerősödött az első időben. E

paradox jelenség magyarázata abban rejlik, hogy a Kalangya munkatársai, éppen mert nemzeti szemüvegen át szemlélték mindig is a valóságot, csak lassan és nagyon nehezen eszmélnek rá a csöbörből vödörbe jutás tényére. A nemzeti elnyomás „megszünté” azt az illúziót kelti bennük, mintha minden baj és átok gyökerében el lenne metszve immár, s így háború előtti oppozíciós magatartásuk éle teljesen kicsorbul. A régi Jugoszláviában, a nagyszerb nacionalizmusban látva a társadalmi élet alapvető „igazgató elvét”, szembefordultak ezzel a nacionalizmussal, s amúgy menet közben nem egy következmény jelleget felfogott társadalmi rákfenére is rámutattak, „magyarrá” válva azonban szociális igényeik máról holnapra elenyésznek. Középutas magatartásuk első számú elemének megszűntével lépül tehát a járulékos másik is, és szociográfiai-szociológiai munkásságuk mindinkább üresjáratba jut.

Ennek a folyamatnak két egymástól elütő, szükségszerűnek látszó szakaszát különböztethetjük meg. Az elsőben, amely az egész 1942-es évfolyamot felöleli, még mindig a „felszabadulást” követő mámorosság vet újabb és újabb hullámokat, s ezeknek tükrében a magyar égbolt még egyértelműen derűs. Mint minden olyan esetben, midőn a szigorú hatalmi zárlatokat elsőpri a „szárnyas idő”, ezúttal is a közelmúlt fájó, el nem mond(hat)ott sérelmeinek lajstromozására kerül sor. A legexponáltabb szerző, s ez érthető is, Csuka János. A „bevonuló honvédek lágy és testvéri tekintetében” s a „magyar élet dús harmatozásában” gyönyörködve, gyors egymásutánban teszi közzé dolgozatait, melyekben az eltelt két évtized csaknem minden megpróbáltatására kitér. Mondanunk sem kell talán, hogy okfejtésében ma már nem az szúr szemet elsősorban, hogy a régi Jugoszlávia embertelen intézkedéseit lépten-nyomon a merőben illuzórikus magyar igazságossággal ellenpontozza. Ezt az erősen *érzelmi* karakterű viszonyítási módot, ha elfogadhatóvá nem is, de érthetővé teszik mindazok az elfojtások, melyek a zord kisebbségi lét évtizedei során polgári értelmiségünk körében kialakultak. Nem tarthatjuk véletlennek tehát, hogy Herceg Jánostól kezdve Lévy Endrén át egészen Majtényi Mihályig minden jelentősebb írónk a csúf múlt és a ragyogó jelen perspektívájában gondolkodik ekkor még.³⁰ A baj nem is itt, hanem ott kezdődik, amikor ez az ellentétezés *értelmi* síkra tevődik át, s a történelmi tények olyan korrekciót szenvednek, amilyenre a Kalangyának semmiképpen sem volt szüksége.

Egy visszapillantásában Csuka János pl. joggal mutat rá a trianoni békeszerződés imperialista jellegére,³¹ ugyanakkor képtelen belátni, hogy az ún. történelmi Magyarország széthullásáért s a magyar etnikum egy nem kis hányadának külföldre szakadásáért nem mást, de épp a magyar uralkodó köröket kellene hibáztatnia. Ehelyett egészen elfogultan arra alapoz, hogy a monarchiában a „Szent István-i politika (...) szabad fejlődést és érvényesülést biztosított minden jószándékú nemzetiségnek”³², következésképpen a szerbek és bunyevácok „nemzeti aspirációi” érthetetlenek, sőt háládatlanok voltak. Annál inkább, mert „gróf Tisza István, ez a providenciális magyar államférfi valósággal a legerélyesebb eszközökkel akadályozta meg, hogy a K. u. K. hadvezetőség energikus rendszabályokat alkalmazzon Bács-megyében a szerbek ellen, míg a bunyevácok hagyományos jóindulatában és jóhiszeműségében nem kételkedett még a háború alatt sem senki”.³³ Ugyanitt és ugyanebben a szellemben szól arról is, hogy a „Délvidék magyarsága a világháborúban becsületesen teljesítette kötelességét”, másutt pedig a marxizmus „búvlámpájának” fénykörébe került

fiatalokat korholva, azokat a „szociális törekvéseket” üdvözli lelkesen, melyeknek „megvalósításán a nép felemelkedése és boldogulása érdekében Gömbös óta következetes felelősségvállalással dolgoznak a magyar kormányok”.³⁴

Fölösleges lenne annak mérlegelésébe bocsátkozni, hogy Csuka János eszméit mennyiben befolyásolta a kor frazeológiája, a bevett szólamok hűségnyilatkozatszerű pufogatása, hiszen pontos határvonalat úgysem húzhatnánk a „koreszmék” és a maga intim meggyőződése között. Annyit azonban mindenestre leszögezhetünk, hogy Csuka János (s kisebb mértékben nem csupán ő) átmenetileg feladta a harmincas években kialakított platformját, és ahelyett hogy továbbra is a politikai semlegesség pozíciójáról próbált volna szemlélni, nem kötelezve el magát sem a jobb-, sem a baloldal mellett, az официális magyar „igazságok” szócsöve lett.

A háború eseményei azonban igen gyorsan gátat vetettek ennek a folyamatnak. Noha a Kalangya érthető okokból nem tudósított a harcokról és a fronthelyzetről, a 2. magyar hadsereg fölmorzsolódásának, a sztalingrádi német vereségnek, a jugoszláv népfelszabadító háború mind nagyobb sikereinek a híre nyilván gyorsan eljutott a munkatársak fülébe, s eszméltető hatást fejtve ki, arra készítette őket, hogy rövid egy évtized leforgása alatt másodszor is kutatni kezdjék az önállósulás és az elszakadás módozatait.

Mintha csak valamely jótét szellem intésére cselekednék, Csuka János 1943 elejétől témát és magatartást változtat: az egyoldalú ellentétezetést háttérbe szorítva, most már együttérzőn szól a szabadkai, topolyai és sárvári táborok több ezer internáltjáról, s nemcsak dicséri a „szerb áldozatkésztséget”, hanem a „mai lázas napokat” tartja a legalkalmasabbnak arra, hogy magyarok és szerbek megfogják és soha többé el ne engedjék egymás kezét, akkor sem, ha a kölcsönös megértés útját „huszonhárom esztendő keserű emlékei, továbbá a fölszabadulás után a délvidéki magyarság lelkiületétől és gondolkodásától távol álló események” elhomályosították.³⁵

Néhány hónappal később Csuka János fordulata még határozottabb kontúrokat nyer. Kossuth és Svetozar Miletić alakját, törekvéseit állítja párhuzamba, s miután a „sorstárs” nemzeteket újra meg újra egymás ellen uszító bécsi politika perfiditására rámutat, reménykedve jegyzi meg: „Két olyan nemzet, amelynek Kossuthja és Mileticse volt, nem lehet közömbös egymás számára. Kétségbe vonjuk azt a feltevést, hogy egyiknek el kell pusztulnia, mert kettőjük számára nincsen életlehetőség földünkön. Történelmünk ennek ellentmond. Van élet és van boldogulási lehetőség, ha visszafojtjuk az indulatokat és a lélek szava érvényesül. A magyarság és a szerbség politikai érettsége, azonos szabadságvágya, nemzeti sajátosságainak legyőzhetetlensége biztosíték arra, hogy egymás mellett boldogulni is tudnak.

A harmadik fél számításait azonban ezúttal ki kell kapcsolni érintkezéseikből.”³⁶

Könnyű lenne persze ezekben az ocsúdó szavakban kizárólag félelemszülte s épp ezért kissé gyanús bölcsességet látni. Könnyű lenne, ám megtévesztő is. Mert ne feledjük, amikor a kalangyások fordulatára sor kerül, Rajniss Ferenc Magyar Futárja pl. javában feni a késeket a „bolsevista rém” ellen, csaknem kéjelegve teszi közzé Tito fényképét és az elfogatására kiadott fasiszta körözölevél másolatát, humoroldalán pedig elrettentővé karikírozott zsidókat püföl fáradhatatlanul egy gorillikus magyarkodás nevében. Nyilvánvaló, hogy ha a

Kalangya munkatársait *csak* a félelem igazgatja, a „bosszú angyalaként” akár a romboló erők eszmei támogatójának a szerepét is vállalhatták volna, hisz a többségi státusú emberben a félelem és a veszélyérzet igen könnyen föl tudja szabadítani a pusztító indulatokat. Ők azonban nemcsak félték, hanem új keletű keserű tapasztalataik birtokában már láttak is, s amennyire a körülmények engedték, „kisebbségi” pozíciójuk visszahódítására törekedtek ismét. S teheték ezt annál inkább, mert helyzetük ekkorra már újra és definitíve kisebbségi jelleget is öltött.

Ezek a pozitív változások azonban kedvezőtlenül hatottak a Kalangya szociográfiai-szociológiai tevékenységére. Minthogy a kezdetben derűsnek látott magyar égbolt egyre jobban elborult, a lap munkatársai most már képtelenségnek találták a közelmúlt és a jelen további összevetését. Arról viszont, ami csalódásukat kiváltotta és növelte nap nap után, természetesen nem szólhattak, mert a háborús körülmények közepette minden igazán bátor szó létükben veszélyeztette volna őket. Patthelyzetbe kerültek tehát, amelyet aztán kétféleképpen próbáltak megszüntetni. Egyesek csaknem máról holnapra elhallgattak, mások pedig, a jelentől elfordulva, művelődés- és helytörténeti dolgozatokba temetkeztek³⁷, mintegy ily módon jelezve, hogy ha szorongva is, de már egy új világot fürkész a tekintetük.

